

## HAZAR'IN STATÜSÜ HAKKINDA KIYIDAŞ DEVLETLERİN HUKUKSAL GÖRÜŞLERİ

Süleyman Sırrı TERZIOĞLU\*

### ÖZET

SSCB'nin dağılışı ile birlikte, bölgede birçok sorun ortaya çıktı. Hazar'ın hukuksal rejimi, paylaşımı ve doğal kaynaklarının kullanımı gibi sorunlar bunlardan bazılarıdır. Çünkü dağılmadan önce Hazar'a kıyaslı olan iki devlet vardı: SSCB ve İran. Dağılma ile birlikte SSCB'nin yerini, Rusya'dan başka SSCB'den ayrılan ve bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan aldı. Bugün için SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalar sorunun çözümünde yetersiz kalmaktadır. Beş kıyıdaş devlet arasında ise nihaî bir çözüm oluşmamıştır. Çeşitli iki taraflı anlaşmalar yapılmakla birlikte beş tarafı da içine alan bir anlaşma henüz imzalanamamıştır. Bununla birlikte Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'dan oluşan kuzey kıyıdaşları aralarında bir uzlaşmaya varmıştır. Deniz yatağından orta hat esasına göre yararlanmayı öngören bu rejime, güney kıyıdaşlar olan İran ve Türkmenistan karşı çıkmaktadır. Güneyde Türkmenistan, denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düştü. Özellikle Azerbaycan ile orta hat boyunca aralarında denizi bölme konusunda anlaşmalarına rağmen bu hattın sınırlarının nereden çizileceği konusunda uzlaşamadılar. İran ise her bir Hazar devletinin Hazar'ın yüzde yirmisine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yanadır. Sonuç olarak bugün gelinen noktada, Hazar havzasında kuzeyde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın, güneyde ise İran ve Türkmenistan'ın bulunduğu Kuzey-Güney anlaşmazlığı vardır.

**Anahtar Kelimeler:** Hazar'ın Statüsü, SSCB, BDT, Orta Hat, BMDHS

### GİRİŞ

SSCB'nin dağılışı birçok sorunu da beraberinde getirdi. Çeşitli sınır uyuşmazlıklarının dışında Hazar'ın statüsü, paylaşımı ve doğal

\* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi. E-posta: ssterzioglu@yahoo.com

kaynaklarının kullanımı bu sorunlar arasında belirtilebilir. Bilindiği üzere daha önce Hazar'a kıyıdaş iki devlet vardı: SSCB ve İran. Dağılma ile birlikte bölgede SSCB'nin yerini, Rusya'nın yanısıra SSCB'den ayrılan ve bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan aldı. Mevcut petrol ve doğalgaz rezervlerine ilâveten yeni rezervlerin varlığı da keşfedilince ve bununla birlikte Hazar'ın stratejik önemi de göz önüne alındığında statü sorunu daha çok önem arz etmeye başladı.

Bu çalışmada öncelikle Hazar'ın statüsü ile ilgili tarihsel ve hukuksal geçmişe değinilecektir. Uluslararası hukuktaki teorik çerçeve ortaya konulduktan sonra kıyı devletlerinin görüşleri incelenecektir.

### 1. SSCB'nin Dağılmasından Önceki Dönem

SSCB öncesi dönemde Hazar ile ilgili olarak Çarlık Rusyası ile İran arasında bazı andlaşmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki 1813 tarihli "Gülistan Andlaşması"dır. İran'ın Rusya'ya yenilmesi sonucunda akdedilen Andlaşma'nın 5. bölümüne göre İran Deniz Kuvvetlerinin Hazar'da kullanılması yasaklanmıştır. Yine bu dönemde 10 Şubat 1828 tarihinde Rusya ile İran arasında yapılan "Türkmençayı (Turkomanchia) Andlaşması" ile Rusya ve İran arasındaki kara sınırının Hazar'da sona ereceği kararlaştırılmıştır. Böylece Hazar, sınır tespitinde rol oynamıştı. Ayrıca Andlaşma'nın 8. maddesi ile İran'a bazı kısıtlamalar getirilmişti.<sup>1</sup>

Bolşevik İhtilali'nden sonra SSCB döneminde de, Sovyetler ile İran arasında Hazar ile ilgili doğrudan veya dolaylı bazı andlaşmalar yapılmıştır. 26 Şubat 1921 tarihli "Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve İran Arasındaki Andlaşma" ile İran üzerindeki kısıtlamalar belirli ölçüde azaltılmıştır. Örneğin Hazar'ın güvenliği açısından tarafların eşit haklara sahip olduğu hüküm altına alınmış (mad. 7), Türkmençayı Andlaşması'nın 8. maddesi ile İran'a getirilen kısıtlama kaldırılmıştır (mad. 11). Andlaşma'nın 14. maddesi ise Hazar'ın güney kıyılarında balıkçılık konusunda İran'a kısıtlamalar getirmekte, Rusya'ya ise yetkiler tanımaktaydı.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Ferit H. Baykal, "Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığında Hazar Denizi'nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi", *Basım Dünyası*, Sayı: 7, Ekim-Aralık 1995, s. 55.

<sup>2</sup> Behnaz Assadi-kiya, "A Glance at the Legal Status of the Caspian Sea", *Evening Daily*, 16 Mayıs 1995; (<http://www.netiran.com/clippings.html>).

Daha sonra yapılan 27 Ağustos 1935 tarihli Andlaşma ile de seyir özgürlüğü yeniden teyit edilmiş, ayrıca 10 millik balıkçılık bölgesi tesis edilmesine rağmen bu konuda resmi bir sınır çizimi olmamıştır.<sup>3</sup>

25 Mart 1940 tarihli “SSCB ve İran Arasındaki Ticaret ve Deniz Seyrüseferi Andlaşması”nda ise (özellikle 12. ve 15. maddeler arasında) seyirüsefer ve 10 millik balıkçılık hakları teyit edilmiştir. Devletlere tahsis edilen bu 10 millik alan dışındaki bölgelerde her iki devlet için balıkçılık serbest bırakılmıştır (mad. 12).

1921 ve 1940 andlaşmalarından iki temel ilkenin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bunlardan ilki “Hazar’a giriş ve Hazar’dan yararlanmada eşitlik ilkesi”, diğeri ise “Hazar’ın ona kıyıdaş olmayan tüm ülkelere kapalı olduğu ilkesi”dir.<sup>4</sup>

Yukarıda zikredilen andlaşmalardan sonra iki devlet, Hazar üzerindeki egemenlik ile ilgili herhangi bir andlaşma yapmadı ve Hazar’ı aralarında belirli bir sınır ile paylaşmaksızın kullandılar. Görüldüğü gibi bu andlaşmalar, Hazar’da SSCB ile İran arasındaki seyirüsefer ve balıkçılıkla ilgili konuları düzenlemektedir. Mevcut andlaşmalara göre Hazar’ın statü sorununu çözmek mümkün değildir.<sup>5</sup>

## 2. SSCB’nin Dağılmasından Sonraki Dönem

SSCB’nin dağılmasından sonra, SSCB’nin yerini Hazar’a kıyıdaş devletler olarak Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan aldı. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyelerinin bir kısmı arasında, sınırlar ve denizdeki ekonomik bölgeler konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel problemleri çözmek (ya da çözmeye yardımcı olmak) amacı ile 20 Mart 1992 tarihinde Kiev’de “BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Andlaşma” akdedildi.<sup>6</sup> BDT üyesi olmayan devletlerin de katılımına açık olan ve Hazar’a kıyıdaş

---

<sup>3</sup> Cynthia M. Croissant & Michael P. Croissant, “Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 4, Kış 1996/97, s. 27.

<sup>4</sup> Hossein Kaazempour Ardabili, “The Caspian Sea: Resources, Legal Status, Future”, *The Economy & Energy (Quarterly)*, Cilt: 1, Sayı: 2 & 3, Bahar 1997.

<sup>5</sup> Selçuk Çolakoğlu, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1-4, Ocak-Aralık 1998, s. 109.

<sup>6</sup> Bkz.; “Agreement on the Protection of the State Boundaries and Maritime Economic Zones of the States-Participants of the Commonwealth of Independent States”, *International Legal Materials*, Cilt: 31, Sayı: 3, Mayıs 1992, s. 495-497.

devletlerden sadece Türkmenistan'ın dahil olmadığı anlaşmaya göre, Topluluk üyesi devletlerin sınırlarının ve deniz ekonomik bölgelerinin korunması, Topluluğun sınır kuvvetleri ve devletlerin kendi sınır kuvvetleri tarafından yerine getirilecektir (mad. 2). Topluluk üyesi devletler, kendi güvenlikleri amacı ile Topluluk üyesi diğer devletlerin, devlet sınırları ve denizdeki ekonomik bölgeleri üzerinde, politik, ekonomik ve diğer menfaatlerine, zarar verilmesine sebep olan hareketlere girişmemekle yükümlüdür. Devlet sınırları rejiminin kurulması ve değişmesi, Topluluk üyesi devletlerin menfaatlerini hesaba katarak, komşu devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalarla gerçekleştirilecektir (mad. 3). Devlet Başkanları Konseyi, Topluluk devletlerinin devlet sınırlarının ve denizdeki ekonomik bölgelerinin korunması konusunda, BDT'nin en yüksek işbirliği organı olacaktır. Hükümet Başkanları Konseyi, devlet sınırlarının ve denizdeki ekonomik bölgelerinin, korunmasını temine ilişkin tedbirlerin alınmasını koordine edecektir (mad. 4). Topluluk devletleri tarafından sınırlar, denizdeki ekonomik bölgeler ve bunların rejimine ilişkin Cumhuriyetler arası anlaşmalar akdedilinceye kadar, sınır kuvvetlerinin organizasyonu ve faaliyeti, Topluluk mevzuatına, devletlerin ulusal mevzuatlarına ve eski SSCB'nin, buna aykırı olmayan normatif kurallarına göre düzenlenecektir (mad. 5).

Görüldüğü gibi Hazar'ı dolaylı yoldan ilgilendiren bu Andlaşma, mevcut problemler konusunda somut bir çözüm yerine, çözüm için bir mekanizma öngörmekte ve mevcut durumu devam ettirmektedir. Zaten Türkmenistan'ın taraf olmadığı Andlaşma'nın getirdiği mekanizmanın meseleye ne kadar katkıda bulunduğu da ortadadır. Örneğin, Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı şirketlerden oluşan konsorsiyumlarla statüsü henüz belirsiz olan Hazar'la ilgili enerji yataklarının geliştirilmesi ile ilgili sözleşmeler yapmaları Rusya ve İran'ı rahatsız etmektedir. Diğer taraftan 1997 yılında Kazakistan'ın Hazar'ın kendi karasuları olarak nitelendirdiği kesiminde Rusya tarafından petrol arama ihalesi açılmış olması Kazakistan tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak kabul edilmiş ve söz konusu bölgede bir başka ülkenin faaliyetine izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Bu problemlere ilaveten 1997 yılında Rusya ve Azerbaycan, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında bulunan Çırağ, Kepez, Azerî (Türkmenistan tarafından sırasıyla Kaveroçin, Serdar, Hazar olarak adlandırılan) adalarında petrol çıkarma

sözleşmeleri yapmış, ancak Türkmenistan'ın protestosu ile karşılaşmışlardır.<sup>7</sup>

Bununla birlikte Hazar'ın nihai statüsü belirleninceye kadar, kıyı devletlerinin aralarında çeşitli iki taraflı anlaşmalar yapma yoluna gittikleri de görülmektedir. Kıyıdaş devletler arasında bu konuda ilk olarak, 1997 yılında Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar'ın hukuksal statüsü konusunda bir sözleşme imzalanıncaya kadar, "orta hat boyunca sektörlerin sınırlarına bağlı kalmak için" mutabakata vardılar. Yine 1997 yılında Kazakistan ile Türkmenistan, kıyıdaş devletler Hazar için yeni bir statü üzerinde anlaşıncaya kadar, Sovyet dönemi boyunca bölümlere dayalı orta hat boyunca Hazar'ı sektörlere bölme konusunda mutabakata vardıklarına dair bir bildiri imzaladı. Bir yıl sonra ise 1998 yılında Kazakistan, Rusya ile Kuzey Hazar'ın deniz yatağını iki ülke arasında orta hat boyunca taksim eden iki taraflı bir anlaşma imzaladı.<sup>8</sup>

2001 yılında ise Rusya, Azerbaycan ile daha önce Kazakistan'la yaptığı 1998 Anlaşmasına benzer bir anlaşma imzaladı.<sup>9</sup> 2001 Kasım'ında Azerbaycan ve Kazakistan, aslında temel olarak 1997 yılında yaptıkları anlaşmayı teyit eden deniz yatağının paylaşımı konusunda yeni bir anlaşma imzaladılar.<sup>10</sup> Bununla birlikte 2001 anlaşmasında coğrafi koordinatlar belirlenmeyerek, sonraya bırakıldı.<sup>11</sup> Bu iki taraflı anlaşmaların Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından onaylanmasından sonra, üç ülke, havzanın hukuksal statüsü üzerinde bir uzlaşma sağlanıncaya kadar, Kuzey Hazar'ın işletme ve yatırımlar için açık olduğunu beyan ettiler. Ancak İran ve Türkmenistan, diğer üç devlet arasındaki anlaşmaların geçersiz olduğunu ve Hazar için beş taraflı bir anlaşma gerektiğini ileri sürdüler.<sup>12</sup>

<sup>7</sup> *Delevoy Mir*, 8 Ağustos 1997.

<sup>8</sup> Gawdat Bahgat, "The Caspian Sea: Potentials and Prospects", *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Cilt: 17, Sayı: 1, Ocak 2004, s. 123. Anlaşmanın İngilizce çevirisi için bkz.; Kaj Hobér, "Ownership of the Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Problems and Solutions – International Arbitration and Contractual Clauses", *Stockholm Arbitration Report*, 2004:1, s. 23.

<sup>9</sup> Gawdat Bahgat, "The Caspian Sea: Potentials and Prospects", s. 123.

<sup>10</sup> Mehرداد Haghayeghi, "The Coming of Conflict to the Caspian Sea", *Problems of Post-Communism*, Cilt: 50, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2003, s. 35. Anlaşmanın İngilizce çevirisi için bkz.; Kaj Hobér, "Ownership of the Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Problems and Solutions – International Arbitration and Contractual Clauses", s. 38.

<sup>11</sup> Christopher C. Joyner & Kelly Zack Walters, "The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay Between Law, the Environment and Geopolitics", *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, s. 190.

<sup>12</sup> Gawdat Bahgat, "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea", *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2007, s. 163.

1998 Kazakistan-Rusya, 2001 Rusya-Azerbaycan ve 2001 Azerbaycan-Kazakistan andlaşmaları ile birlikte, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında bir uzlaşmaya varılsa da İran ve Türkmenistan, bu uzlaşmaya karşı çıkmaktadır. Örneğin, Ocak 2002'deki Rusya-Türkmenistan ve Mart 2002'de yapılan Azerbaycan-İran görüşmeleri hukuksal statü konusunda olumlu bir sonuç vermediği gibi beş devlet arasında Nisan 2002'de yapılan görüşmelerde de somut bir uzlaşmaya varılamadı. Toplantı Hazar devletleri arasındaki görüş ayrılıklarını bir kez daha teyit etti. Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, orta hat boyunca deniz yatağının bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurken, Türkmenistan deniz paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düştü. İran ise her iki paylaşım ilkesine de karşı olduğunu belirterek İran'ın Hazar'ın en az %20' sine sahip olması gerektiği yönündeki uzun dönemli duruşunu korudu.<sup>13</sup>

Mayıs 2002'de Rusya ve Kazakistan orta hat boyunca Kuzey Hazar'ın bölünmesi konusunda 1998 Rus-Kazak Andlaşmasına ilişkin bir protokol<sup>14</sup> imzaladı. Bu protokol orta hattın coğrafi koordinatlarını oluşturmaktadır. Eylül 2002'de Azerbaycan ve Rusya, Hazar deniz yatağının taksimine ilişkin bir andlaşma imzaladılar.<sup>15</sup> Şubat 2003'te ise Kazakistan ve Azerbaycan, 2002 Rus-Kazak protokolüne benzer bir andlaşma imzaladılar. Sonuç olarak Hazar deniz yatağının kuzey kısmının resmi olarak Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında sınırları belli edilmiş oldu. Bununla birlikte Hazar'ın güney kısmında henüz Azerbaycan'la İran arasında bir andlaşmaya varılamazken, aynı şekilde Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki anlaşmazlık da devam etmektedir.<sup>16</sup>

Bu gelişmelerden sonra Mayıs 2003'te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar konusunda "orta hat" yöntemine dayalı üç taraflı bir andlaşmayı yürürlüğe soktular. Bu yöntemine göre, münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlendi. Münhasır ekonomik bölgelerin uzunluğu ise, denizin milli sektörlere bölünmesi suretiyle, devletlerin kıyıları boyunca orantısal olarak hesaplandı. Andlaşma, Hazar'ın kuzey kısmının deniz

<sup>13</sup> Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", *Problems of Post-Communism*, Cilt: 52, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2005, s. 43-44.

<sup>14</sup> Protokolün İngilizce çevirisi için bkz.; Kaj Hobér, "Ownership of the Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Problems and Solutions – International Arbitration and Contractual Clauses", s. 27.

<sup>15</sup> A.g.e., s. 34.

<sup>16</sup> Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", s. 44.

yatağının taksimine bu yöntemi uygulamaktadır.<sup>17</sup> Andlaşma, Hazar'ın kuzeyinde resmi bir uzlaşmayı ortaya çıkardı.

Bu arada Türkmenistan ve İran, Hazar'ın kuzeyindekilere karşı bir ittifak içine girdiler. Mart 2003'te iki ülke, Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir andlaşma imzaladılar ve andlaşma ile uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda mutabakata vardılar. Ancak andlaşma, bu ilkelerin neyi içerdiğini belirlememekle birlikte, iki ülkenin her bir Hazar devletinin Hazar'ın % 20'sine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yana olduğu izlenimini vermektedir. Sonuç olarak bugün gelinen noktada, Hazar havzasında kuzeyde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın, güneyde ise İran ve Türkmenistan'ın bulunduğu Kuzey-Güney anlaşmazlığı vardır.<sup>18</sup>

Bununla birlikte görüldüğü gibi, statü sorunu kesin olarak çözümlenebilmiş değildir. Hazar'ın değişik meselelerini çözmek amacıyla görüşmeler devam etmektedir. Ortak bir çözüme ulaşılamasa da zaman zaman ikili olarak devletler bazı konularda mutabakata varabilmektedirler.<sup>19</sup>

Nisan 2002'de beş kıyıdaş devletin lideri ilk defa Hazar'ın paylaşımını tartışmak için Türkmenistan'da toplandı. Hazar sınırlarının belirlenmesine ilişkin devlet başkanları toplantısı olumlu bir gelişme olmasına rağmen, deniz yatağının taksimi, balıkçılık ve çevresel bozulma gibi temel sorunlar konusunda herhangi bir andlaşma imzalanmadı.<sup>20</sup>

Temmuz 2003'teki 10. Özel Çalışma Grubu toplantısında beş devlet Hazar'ın deniz çevresinin korunması için bir sözleşme konusunda anlaşmaya vardılar ve Kasım 2003'te sözleşme imzalandı. Sözleşme, beş Hazar devleti tarafından imzalanan ilk belge olması nedeniyle büyük öneme sahiptir.<sup>21</sup>

<sup>17</sup> Christopher C. Joyner & Kelly Zack Walters, "The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay Between Law, the Environment and Geopolitics", s. 190-191. Anlaşmanın İngilizce çevirisi için bkz.; Kaj Hobér, "Ownership of the Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Problems and Solutions – International Arbitration and Contractual Clauses", s. 21.

<sup>18</sup> Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", s. 44.

<sup>19</sup> Örneğin 3 Şubat 1995'de Türkmenistan, İran, Rusya ve Kazakistan, Azerbaycan delegeleri, Hazar'ın biyolojik kaynaklarından faydalanma konusunda bir araya geldiler. Özellikle balıkçılık konusunda görüşmeler yapıldı ve Türkmenistan, Rusya, Kazakistan ve İran 20 millik bir balıkçılık bölgesi konusunda mutabakata vardılar. Tarafların mutabakatı ile Türkmenistan bölgesinde bulunan "Ogurci" adası Türkmenistan'a dâhil sayıldı. Ancak Azerbaycan delegesi ise bu görüşlere katılmadı. *Türkmenistan*, 3 Şubat 1995.

<sup>20</sup> Shannon O'lear, "Resources and Conflict in the Caspian Sea", *The Geopolitics of Resource Wars*, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2004, s. 175.

<sup>21</sup> Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", s. 45.

Hazar'ın nihai statüsü konusundaki görüşmeler devam etmektedir. Nisan 2004'te beş ülkenin Dışişleri bakanları, bir araya gelmelerine rağmen toplantıda nihai bir anlaşmaya ulaşılamadı. Benzer şekilde Ocak 2005'te Hazar'ın hukuksal statüsü üzerinde taslak bir sözleşme için Hazar devletlerinin 16. Özel Çalışma Grubu toplantısı da bir ilerleme kaydedilmeksizin son buldu.<sup>22</sup>

Ekim 2007'de İran'da Hazar'a kıyısı olan ülkelerin liderleri toplantısının ikincisi düzenlendi. Toplantı sonunda beş kıyıdaş devlet bir bildiri imzaladı, ancak Hazar'ın statüsü konusunda yine nihai bir uzlaşmaya varılamadı. Toplantıda Hazar'a kıyısı olan ülkeler liderler zirvesinin üçüncüsünün 2008 yılının Kasım ayında Azerbaycan'da gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Bildiride Hazar'la ilgili olarak, Hazar'ın hâkimiyetinin sadece beş ülkeye ait olduğu ve buradaki kaynaklardan sadece bu beş ülkenin yararlanabileceği; Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkenin hiçbir zaman karşı tarafa saldırmak için bu denizi kullanmayacağı; kıyıdaş ülkelerden hiçbirinin, başka bir ülkenin Hazar'a kıyısı bulunan bir ülkeye saldırması için topraklarını kullanmasına izin vermeyeceği; Hazar'ın statüsünü belirlemek için müzakerelerin, uluslararası kurallar, hukuksal eşitlik ve barışçıl bir yöntem çerçevesinde devam edeceği ve Hazar'ın statüsü belirlenene kadar komşu ülkelerin gemilerine kendi bayraklarını asacaklarına ilişkin ilkeler yer aldı.<sup>23</sup>

### 3. Uluslararası Hukuktaki Teorik Yaklaşımlar

Hazar'ın statüsü ile ilgili sorun Hazar'ın bir "kapalı deniz" mi yoksa "göl" mü olduğu konusunda düğümlenmektedir. Zira kapalı deniz ya da göl kabul edilmesinin farklı hukuksal sonuçları olacaktır. Hazar'ın kapalı deniz veya göl olduğu şeklindeki bu iki yaklaşımın dışında üçüncü bir görüş olarak, Hazar'ın "özel bir su havzası" olduğu görüşü de ileri sürülmektedir. Ayrıca her durumda Hazar, "açık deniz" olarak kabul edilemeyeceği için sadece Hazar'a kıyısı bulunan devletler de (konumuz bakımından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan), "sahili bulunmayan devletler" grubunda yer almaktadır.<sup>24</sup> Diğer bir ifadeyle, bu ülkelerin açık denizlere kıyısı olmadığı, Hazar da "açık deniz" kabul edilmediği ve bu ülkelerin de Hazar'dan başka kıyıları bulunmadığı için, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan "sahili bulunmayan devletler" kategorisinde yer almaktadır.

<sup>22</sup> A.g.e., s. 37. Toplantının sonuç bildirisi için bkz.; (<http://turkmeniya.tripod.com/turkmenistanlars/id24.html>).

<sup>23</sup> Bkz.; *DA Platform*; (<http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=738&cid=1378>).

<sup>24</sup> Aydoğan Özman, *Deniz Hukuku I*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2006), s. 137.



Bununla birlikte tüm bu teorik yaklaşımların sonucu ne olursa olsun, Hazar'ı deniz, göl ya da başka bir su şekli olarak tanımlamanın gereksiz hale geldiğinin ortaya çıktığı söylenebilir. Zira kıyıdaş devletlerin kendi tarih, örf ve adet, mevcut çıkar ve gelecekteki ihtiyaçlarına göre hukuksal bir rejim oluşturma konusunda özgür oldukları da ifade edilmektedir.<sup>25</sup>

### 3.1. Hazar'ın "Kapalı Deniz" Olduğu Görüşü

1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 122. maddesine göre: "kapalı veya yarı-kapalı deniz", iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibarıyla iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz anlamına gelir.<sup>26</sup> Ancak bu sözleşmeyi Hazar'da kıyısı bulunan devletlerden sadece Rusya onaylamıştır. Rusya ise sürekli olarak Hazar'ın deniz olduğu tezine karşı çıkmıştır. Dolayısıyla Hazar, bir deniz olarak kabul edilse bile BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanamayacaktır.<sup>27</sup>

Tanıma göre bir denizin "kapalı" veya "yarı-kapalı" olmasını belirleyen unsur "dar çıkış"tır. Böyle bir dar çıkışın bulunması durumunda "yarı-kapalı deniz", bulunmaması durumunda ise "kapalı deniz" söz konusu olacaktır. Tanımda geçen "dar çıkış", Hazar açısından düşünülürse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarıdır. Bununla birlikte kapalı ya da yarı-kapalı deniz olsa da hukuksal statüsünde bir farklılık olmayacaktır. Hazar, ister kapalı, ister yarı-kapalı deniz olarak kabul edilsin, BMDHS'ne göre (Sözleşmeye taraf olan ülkeler bakımından), her kıyıdaş devletin "karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesi" olacaktır. Karasularının dışında ise açık deniz statüsü uygulanacaktır.

### 3.2. Hazar'ın "Göl" Olduğu Görüşü

Kapalı ya da yarı-kapalı denizlerin aksine, uluslararası göllerin paylaşım ve kullanımına ilişkin olarak genel geçerliliği uluslararası hukuk kurallarının

---

<sup>25</sup> Witt Raczka, "A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey", *Central Asian Survey*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2000, s. 218.

<sup>26</sup> Sözleşme metninin Türkçe çevirisi için bkz.; Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar*, 5. Bası, (İstanbul: Beta, 2003), s. 354. Kapalı deniz, "tamamen bir veya birkaç devletin toprakları ile çevrili geniş su alanları" şeklinde de tanımlanmaktadır. Selami Kuran, *Uluslararası Deniz Hukuku*, (İstanbul: Arıkan Yayınevi, 2006), s. 32.

<sup>27</sup> Barbara Janusz, *The Caspian Sea, Legal Status and Regime Problems*, (London: Chatham House, Russia and Eurasia Programme, 2005), s. 6.

varlığından söz edemeyiz. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumunda, paylaşımına ilişkin iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı (condominium), ikincisi ise ulusal sektörlere bölünmesidir.

Ortak kullanım konusunda Uluslararası Adalet Divanı kararı ile bu statüye sokulmuş olan "Fonseca Körfezi" örneği vardır. Daha önce İspanya'ya ait olan bu Körfez, daha sonra El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında ihtilâf konusu olmuş ve Divan, Körfez'in bütünlüğünün bozulmasında bir avantaj görmediği için söz konusu kararını vermiştir. Ancak Hazar'a daha önce kıyıdaş olan iki devletin (SSCB ve İran) olduğu unutulmamalıdır. Fonseca Körfezi ise daha önce sadece İspanya'nın egemenliği altında idi.<sup>28</sup>

Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesinin kabul edilmesi durumunda ise bunun nasıl yapılacağı gündeme gelmektedir. Bir gölün bir bölümünün bir devletin ülkesinde, diğer bir bölümünün ise başka bir devletin ülkesinde yer alması durumunda normal usul her iki ülkeye ait sınırların andlaşma yolu ile saptanmasıdır. Bunun yapılmamış olması durumunda ise gölün "orta hattı"nın genel olarak bölüşüm çizgisi olarak kabul edileceği ifade edilmektedir.<sup>29</sup> "Orta hat" ilkesinin kabul edildiği çeşitli göl örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Büyük Göller olarak adlandırılan Superior, Huron, Michigan, Erie ve Ontario Gölleri (ABD-Kanada), Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Çad Gölü (Nijerya-Nijer-Çad-Kamerun), Konstanz Gölü (Almanya-Avusturya-İsviçre), Malavi Gölü (Malavi-Mozambik), Viktorya Gölü'nün (Kenya-Tanzanya-Uganda) paylaşımları bu esasa göre yapılmıştır.

### 3.3. Hazar'ın "Özel Bir Su Havzası" Olduğu Görüşü

Hazar'ın statüsüne ilişkin yukarıdaki iki yaklaşımın dışında üçüncü bir görüş olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına deniz hukuku ilkelerinin ve uluslararası göllerin bölünmesindeki uygulamanın mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre Hazar'da denizin her ülkenin yetki alanına giren kısımları dışında ortak kullanım uygulanması gibi geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanması savunulmaktadır.<sup>30</sup>

<sup>28</sup> Cynthia M. Croissant & Michael P. Croissant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar", s. 28.

<sup>29</sup> Ferit Hakan Baykal, *Deniz Hukuku Çalışmaları*, (İstanbul: Alfa, 1998), s. 22.

<sup>30</sup> Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", s. 108; Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu", *Journal of Qafqaz University*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1999, s. 21.

#### 4. Genel Olarak Kıyı Devletlerinin Tezleri

##### 4.1. Rusya

Rusya uzun süre Hazar'ın açık denize doğal bir çıkışı olmadığı için bir göl olduğunu savunmuştur. Bu durum ise Hazar'ın statüsünün "ortak kullanım" rejimi ile belirlenmesi anlamına gelebilecektir. Bu konuda Rusya'nın tezini destekler görünen Uluslararası Adalet Divanı kararı ile bu statüye sokulmuş olan "Fonseca Körfezi" örneği vardır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Hazar'da daha önce iki kıyıdaş devlet (SSCB ve İran) vardı. Fonseca Körfezi ise daha önce sadece İspanya'nın egemenliği altında idi.

Ayrıca Rusya diğer bir tezinde Hazar'ın bölünememesine dayanak olarak İran ile yaptığı andlaşmaları göstermektedir. 1940 tarihli andlaşmanın 16. maddesine göre andlaşma üç yıllıktır ve üç yılın sonunda feshedilmezse süresiz olarak uzayacaktır. Bu andlaşma feshedilmemiştir. BDT'yi kuran 1991 Alma-Ata Beyannamesine göre ise eski SSCB, yeni BDT devletleri, SSCB tarafından akdedilen, anlaşma ve sözleşmelerden doğan, uluslararası borçların ödenmesini taahhüt ettiler.<sup>31</sup> Görüldüğü üzere Rusya yukarıdaki verilere dayanarak haklılığını iddia etmektedir. İran'ın da Rusya'nın, Hazar'ın paylaşımı konusundaki görüşüne yakın olduğu bilinmektedir. İran özellikle Batılı devletlerin ve Amerika'nın bu bölgede söz sahibi olmasını engelleme amacı ile bu görüşü savunmaktadır.

Başlangıçta Rusya, İran ve Sovyetler Birliği arasındaki 1921 ve 1940 andlaşmalarının geçerli olduğu ve Hazar'ın kapalı bir su havzası olması sebebiyle Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar'a uygulanamayacağını ileri sürmüştür. Bununla birlikte diğer üç kıyıdaş devlet ve uluslararası petrol şirketleri ile Hazar'da bulunan hidrokarbon kaynakları konusunda imzalanan andlaşmalar Rusya'nın konumunun değişmesine neden oldu.<sup>32</sup>

---

<sup>31</sup> Bkz., "Agreements Establishing the Commonwealth of Independent States", *International Legal Materials*, Cilt: 31, Sayı: 1, Ocak 1992, s. 148-149. SSCB'ye halefiyet ile ilgili olarak bkz., Fuad Hüseyinov, "SSCB Dağıldıktan Sonra Halefiyet Sorunları", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 25, Sonbahar-Kış 2003, s. 125 vd. BDT'yi kuran 1991 tarihli Alma-Ata Bildirisi ile eski SSCB, yeni BDT devletlerinin SSCB tarafından akdedilen, anlaşma ve sözleşmelerden doğan, uluslararası borçların yerine getirilmesini taahhüt ettiklerini görmekteyiz. Bkz.; "Agreements Establishing the Commonwealth of Independent States", *International Legal Materials*, Cilt: 31, Sayı: 1, Ocak 1992, s. 148-149.

<sup>32</sup> Gawdat Bahgat, "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea", s. 162.

Daha sonra Kazakistan ile 6 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan andlaşma ile Rusya'nın, "deniz dibi bölünebilir, ancak su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediği, Hazar için "ortak kullanım" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir.<sup>33</sup> Yine iki ülke, 2002 yılında 1998 Andlaşması için bir Protokol imzaladı. Ayrıca Rusya, yukarıda da ifade edildiği gibi 2001 yılında Azerbaycan'la 1998 Kazakistan Andlaşmasına benzer bir andlaşma imzalamıştır. Azerbaycan ve Kazakistan'ın yine 2001 yılında benzer bir andlaşma imzalaması ile birlikte, Hazar'ın kuzeyinde belirli bir rejim oluşmaya başladı.

Mayıs 2003'te ise Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar'ın deniz yatağının taksimi konusunda "orta hat" yöntemine dayalı üç taraflı bir andlaşmayı imzaladı. Bu yöntemine göre, münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlendi. Münhasır ekonomik bölgelerin uzunluğu ise, denizin millî sektörlere bölünmesi suretiyle, devletlerin kıyıları boyunca orantısal olarak hesaplandı. Böylece Hazar'ın kuzey kısmındaki uzlaşma, resmî olarak üç taraflı bir hale dönüştü.

#### 4.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, Hazar beş kıyı devleti tarafından paylaşılmalı ve devletler kendi bölgelerinde münhasır haklara sahip olmalıdır.<sup>34</sup> Azerbaycan'ın bu görüşü 1995 Anayasası'nda da yer bulmuştur. Buna göre "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin (Gölü'nün) Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan kısmı ... Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçasıdır (mad. 11/II)."<sup>35</sup> Azerbaycan'ın tezini destekleyen Almanya, Avusturya ve İsviçre arasında paylaşılan Konstanz Gölü ve İsviçre ve Fransa arasında paylaşılan Cenevre gölü örnekleri bulunmaktadır.<sup>36</sup> Rusya 1996'nın sonunda Hazar'ın paylaşımı için, her devletin 45 millik münhasır haklarının bulunduğu bir

<sup>33</sup> Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", s. 110.

<sup>34</sup> Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1-4, 1999, s. 275.

<sup>35</sup> *Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası*, Bakü, 1995. Türkiye Türkçesine aktarımı için bkz.; Ferman Demirkol, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*, (İstanbul: Alfa, 1998).

<sup>36</sup> Ferit H. Baykal, "Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığında Hazar Denizi'nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi", s. 56.

bölgenin olmasını, Hazar'ın ortasında kalan bölgenin ise tarafsız olmasını ve buradaki kaynakların eşit olarak paylaşılmasını önermiştir. Bu teklif Azerbaycan tarafından rağbet görmemiştir. Çünkü Azerbaycan'ın zenginlikleri bu bölgenin dışında kalmaktadır.<sup>37</sup> Rusya bu teklifine uygun olarak Dağıstan kıyısında (45 millik bölge içinde) bir ihale açmıştır.<sup>38</sup> Azerbaycan ayrıca Hazar'ın silâhsızlandırılmasını da ileri sürmektedir. 1998 yılı başında Türkmenistan ile Azerbaycan, Hazar'ı ulusal sektörlere bölen orta hat prensibinde anlaşmışlardır. Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz üç ada yine de ihtilâfıdır.<sup>39</sup> Ayrıca iki ülke, orta hattın koordinatlarının nasıl belirleneceği konusunda anlaşamadılar.<sup>40</sup> Azerbaycan ve Türkmenistan arasında "orta hattın" çekilmesi konusunda ortaya çıkan yöntem sorunu, aslında temel olarak aynı fikri savunan bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Abşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın içlerine kadar sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit mesafeli (uzaklıktaki) noktaları birleştiren yöntemi kullanılmasını önermiştir. Bu durumda Türkmenistan, orta hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel olarak ele almakta, ülkelerin kıyı şeritleri ve adalarının uç noktalarını dikkate almamaktadır. Türkmenistan'ın teklif ettiği tezin kabul edilmesi durumunda sadece tartışmalı Kepez/Serdar yatağı değil, Azerî ve Çirag yatakları da Türkmenistan sektöründe kalarak tartışmalı hale gelmektedirler.<sup>41</sup>

Azerbaycan, 2001 yılında Rusya ve daha sonra Kazakistan ile yaptığı anlaşmalarla Hazar'ın kuzey kesiminde ortaya çıkan uzlaşmanın bir parçası olmuştur. Mayıs 2003'te ise Rusya ve Kazakistan ile birlikte deniz yatağının taksimi konusunda imzaladığı anlaşma, Hazar'ın kuzey kısmındaki uzlaşmayı resmî olarak üç taraflı bir hale dönüştürdü.

### 4.3. Kazakistan

Kazakistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Azerbaycan, Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması ve Hazar sularının

---

<sup>37</sup> Cynthia M. Croissant & Michael P. Croissant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar", s. 36.

<sup>38</sup> *Caspian Investor*, Mart 1998, s. 43.

<sup>39</sup> A.g.e., s. 51. Bu konuda ayrıca bkz.; Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında "Kepez" Problemi", *Journal of Qafqaz University*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1998, s. 43.

<sup>40</sup> Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", s. 41.

<sup>41</sup> Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Turksam*, 14 Şubat 2005; (<http://www.turksam.org/tr/a153.html>).

ise belirli bir münhasır yetki alanının dışında ortak kullanılması görüşünü benimsediği görülmektedir.<sup>42</sup> Kazakistan, bu görüşünü Rusya ile yaptığı 1998 tarihli andlaşma ile de sürdürmüştür. Hatırlanacağı üzere andlaşma “deniz dibi bölünebilir, ancak su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir” ilkesini öngörmekteydi. Daha sonra iki ülke, 2002 yılında 1998 Andlaşması için bir Protokol imzaladı. Kazakistan, Rusya ile yaptığı andlaşmanın bir benzerini 2001 yılında Azerbaycan ile yaptıktan sonra Hazar’ın kuzeyinde bir uzlaşma ortaya çıkmıştır.

Mayıs 2003’te Rusya ve Azerbaycan ile birlikte deniz yatağının taksimi konusunda imzaladığı andlaşma, Hazar’ın kuzey kısmındaki uzlaşmayı resmi olarak üç taraflı hale dönüştürdü.

Statü konusunda 27 Şubat 1997 tarihinde Kazakistan ve Türkmenistan arasında ise iki bildiri yayınlandı. Bunlardan birisi genel olarak işbirliğini geliştirmek hakkında iken diğeri doğrudan Hazar ile ilgili meseleler konusundadır.<sup>43</sup> Taraflar, işbirliği konusundaki Bildirinin 6. maddesi ile Hazar’dan karşılıklı faydalanma konusunda çalışma grubu kurulması için mutabakata vardıklarını açıkladılar. Hazar ile doğrudan ilgili Bildiriye göre ise taraflar, Hazar’ın hukuksal statüsünü belirleyen andlaşma akdedilinceye kadar orta hat esasında idari-ülkesel sınırı muhafaza edeceklerdir (mad. 1). Bu andlaşma, Hazar devletlerinin buradaki egemen haklarına saygı gösterme temelinde yetkilerini belirlemelidir. Ayrıca çevre koruma<sup>44</sup> ve doğadan faydalanmayı, bu meyanda denizin biyolojik kaynaklarını, deniz yatağındaki madenlerden faydalanmayı, seyrüsefer ve denizin seviyesinin azalmasının önüne geçmenin tedbirlerini ve Hazar ile ilgili diğere meseleleri de çözümlenmelidir (mad. 2). Hazar ile ilgili diğere andlaşmalar ise söz konusu bu andlaşmaya uygun olmalıdır (mad. 3). 4. madde ise statüsü belli oluncaya kadar Hazar’ın şu andaki kullanımı ile ilgili ilkeleri içermektedir. Buna göre Hazar, sadece barışçıl amaçlarla kullanılmalı ve askeri faaliyetlerden uzak tutulmalı, denizin kirlenmemesi için gereken tedbirler

<sup>42</sup> Selçuk Çolakoğlu, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, s. 111.

<sup>43</sup> Bildirilerin metinleri için bkz.; *Türkmenistan*, 3 Mart 1997.

<sup>44</sup> Hazar’ın statü sorununun doğal dengesine etkisi hakkında bkz.; Reha Yılmaz, “Hazarın Statü Probleminin Çevre Sorunlarına Etkisi”; (<http://209.85.129.104/search?q=cache:ic9xugvCUHgJ:www.e-ombudsman.net/avrasya/hazaravrasya.doc>). Hazar’ın çevre sorunları ile ilgili olarak beş kıyıdaş devlet tarafından 1998 yılında bölgesel bir program olan Hazar Çevre Programı başlatıldı. Ali Pak & Manuchehr Farajzadeh, “Iran’s Integrated Coastal Management Plan: Persian Gulf, Oman Sea, and Southern Caspian Sea Coastlines”, *Ocean & Coastal Management*, Cilt: 50, Sayı: 9, 2007 s. 770.

alınmalı, biyolojik kaynaklarının devamlılığı sağlanmalı, Hazar'dan faydalanılırken karşılıklı çevreye verilen zararlardan kıyı devletleri sorumlu tutulabilmeli, ticaret gemilerinin serbestliği ve güvenliği sağlanmalıdır. Hazar'da sadece kıyı devletlerinin gemilerinin seyrüsefer serbestliği vardır. Bu konuda ilkeler özel sözleşmelerle düzenlenmelidir (mad. 5). Taraflar, Hazar'ın biyolojik kaynaklarının çeşitliliğini korumak ve onlardan faydalanmak gerekli tedbirleri alacak ve bu amaçla işbirliği yapacaklardır. Ayrıca tüm kıyı devletleri, mutabakata varılan bölgeler dahilinde biyolojik kaynakları kendi özel ve tüzel kişilerinin işletme hakkına sahip olduğunu ikrar etmektedirler (mad. 6). Deniz yatağındaki madenler ile ilgili olarak ise Taraflar, kıyı devletlerinin bu konudaki haklarını ikrar etmekten öte bir karar almamışlardır (mad. 7). Böylece bu Bildiri, bir takım temennileri dile getirmekten öteye geçemedi ve Bildiride yer alan orta hat ilkesi bir andlaşma ile sonuçlandırılmadı.

#### 4.4. İran

İran, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkarak Rusya'ya yakın bir tutum benimsemiştir. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu, beş kıyı devleti tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini savunmuş ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasına karşı çıkmıştır.<sup>45</sup>

İran uzun süre Rusya'nın tezini desteklemekle birlikte, 1998 yılında imzalanan Rusya-Kazakistan Andlaşması ile kabul edilen ve Hazar'ın deniz dibini paylaşmalarını öngören rejimi, BM nezdinde protesto etmiştir. İran protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski SSCB Cumhuriyetlerinin, SSCB ve İran arasında yapılan 1921 ve 1940 andlaşmalarıyla bağlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İran, Türkmenistan ile Rus-Kazak Andlaşmasından bir gün sonra ortak bir bildiri yayımlayarak bu andlaşmayı reddetmiş ve Hazar'ın sadece tek hukuksal statüsünün olabileceğini, kaynakların adil ve eşit bölüşülmesi gerektiğini belirtmiştir. Böyle İran, Rusya'nın politika değişikliği ile Hazar politikasında yalnız kalmıştır.<sup>46</sup>

İran, Hazar'ın kuzeyinde Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında ortaya çıkan uzlaşmaya karşı çıkmaktadır. İran ve Türkmenistan, diğer üç devlet arasındaki andlaşmaların geçersiz olduğunu ve Hazar için beş taraflı bir andlaşma yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

---

<sup>45</sup> Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", s. 112.

<sup>46</sup> A.g.e.

Mart 2002'deki Azerbaycan, İran görüşmeleri hukuksal statü konusunda olumlu bir sonuç vermedi. Beş devlet arasındaki 2002 Nisan'ındaki görüşmelerde Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, orta hat boyunca deniz yatağının bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurken, Türkmenistan denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düştü. İran ise her iki paylaşım ilkesine de karşı oldu ve İran'ın Hazar'ın en az %20'sine sahip olması gerektiği konusundaki görüşünü yineledi.

2003 yılında İran ve Türkmenistan, Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir andlaşma imzaladılar. İki ülke uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesine uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda anlaşdılar. Ancak andlaşma, bu ilkelerin neyi içerdiğini belirlememekle birlikte, iki ülkenin her bir Hazar devletinin Hazar'ın %20'sine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yana olduğu izlenimini vermektedir. Böylece Türkmenistan ve İran, Hazar'ın kuzeyindekilere karşı bir ittifak içine girdiler.

## 5. Türkmenistan

Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusunda net bir tavır takınmaktan kaçınmıştır. Ülkenin, başlangıçta daha çok Rus görüşüne yakın olduğu gözlenmektedir. Dönemin Türkmenistan Dışişleri Bakanı Şımuradov bir demecinde, Hazar'ın yeni statüsünün belirlenmesinden önce Hazar'ın işletilmesi meselesinin İran ve SSCB arasında 1921 ve 1940 yıllarında akdedilen andlaşmalara uygun olması gerektiğini savunmaktadır. Bu paylaşımına uygun olarak Azerbaycan ile Rusya'nın petrol çıkarma sözleşmesi yaptıkları Çırağ, Kepez, Azerî adalarının Türkmenistan egemenliğinde olduğunu iddia etmektedir. Yine egemen hakların olduğu 45 millik bir kıyı bölgesinin ve iki ya da çok taraflı andlaşmalarla belirlenecek ortak bir merkezi bölgenin kurulmasından yana görüşlerini ifade etmiştir.<sup>47</sup> Böylece başlangıçta Türkmenistan, kıyı devletlere bırakılacak 45 millik bir

<sup>47</sup> *Caspian, (Official Publication of TIOGE'97)*, 1997, s. 57. Bununla birlikte eski andlaşmaların (1921 ve 1940) yalnızca ticaret, deniz ulaşımı ve balıkçılık konularında düzenleme getirdiği, bu konuların dışında kalan deniz alanının işletilmesi, ekolojik rejim, hava sahasının kullanımı gibi konuların, Hazar'ın statüsü çerçevesinde düzenlenmesi gereken konular olduğu, ancak eski andlaşmalarda yer almadığı, yeni yapılması gereken düzenlemede bu konuların da ele alınması gerektiği ifade edilmektedir. Yolbars A. Kepbanov, "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of the Regional Co-operation and Stability", *Perceptions*, Aralık 1997 - Şubat 1998, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 10.



münhasır yetki alanı dışında kalan ortak kullanıma açık bir alan oluşturulması görüşünü savunmuştur.

Türkmenistan daha sonra bu görüşünü değiştirerek paylaşımın orta hat esasına dayanarak yapılması ve kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi ulusal sektörlerinde kalan bölümünde deniz dibini, su kütlelerini ve su yüzeyini münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır.<sup>48</sup>

Ortaya çıkan gelişmeler sonucu, Türkmenistan'ın durumu da zaman içinde değişmiştir. Başlangıçta 1996 yılındaki Rusya'nın Hazar'ın merkezin ortak mülkiyet bölümü olarak korunurken, 45 millik kıyı bölgesine bölünmesi teklifini destekledi. 1998 yılında ise Türkmenistan ve Azerbaycan orta bir hat boyunca aralarında denizi bölme konusunda anlaşmışlar, fakat bu hattın sınırlarının nereden çizileceği konusunda anlaşamadılar.<sup>49</sup>

Hazar'ın kuzeyinde Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında ortaya çıkan uzlaşmaya Türkmenistan karşı çıkmaktadır. Türkmenistan ve İran, diğer üç devlet arasındaki anlaşmaların geçersiz olduğunu ve Hazar için beş taraflı bir anlaşma yapılması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Beş devlet arasındaki 2002 Nisan'ındaki görüşmelerde, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan orta hat boyunca deniz yatağının bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurken, Türkmenistan denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düştü.

Bu arada Türkmenistan ve İran, Hazar'ın kuzeyindekilere karşı bir ittifak içine girmiş gözükmektedir. 2003 yılında Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir anlaşma imzalayan iki ülke uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda anlaşmışlar. Ancak anlaşma, bu ilkelerin neyi içerdiğini belirlememekle birlikte, iki ülkenin her bir Hazar devletinin Hazar'ın % 20'sine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yana olduğu izlenimini vermektedir. Böylece Hazar'da İran ve Türkmenistan, kuzeyde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın oluşturduğu uzlaşmaya karşı bir tutum sergilemektedir.

---

<sup>48</sup> Yolbars A. Kepbanov, "Kaspi Denizi: Hukuk Statüsünü Kesgitlemek Baradaki Çemeleşmeler", *Maliye Habarları*, Nisan-Mayıs, 1999, s. 6.

<sup>49</sup> Gawdat Bahgat, "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea", s. 165.

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin olarak çeşitli hukuksal belgeleri kabul ettiği görülmektedir. Örneğin; Türkmenistan karasuları ve iç suları, 1 Ekim 1993 tarih ve 876-XII nolu "Türkmenistan Devlet Sınırı Hakkındaki Kanun"<sup>50</sup> 6. ve 7. maddelerine göre tespit edilmiştir. Bu kanun ile Hazar'a ilişkin olarak karasuları genişliği 12 mil olarak belirlenmiştir (mad. 6). "Türkmenistan'ın iç suları" başlıklı 7. madde ise Hazar'ın Türkmenistan kıyısındaki bazı liman ve körfezleri Türkmenistan'ın iç suları olarak kabul etmekte ve (1982 Sözleşmesine uygun olarak) iç suları tespit etmenin usullerini göstermektedir. Ayrıca Türkmenistan devlet başkanı 23 Aralık 1997 tarihli kararı ile Hazar'ın kıyı sınırının koordinatlarını gösteren bir karar aldı. Yine Türkmenistan devlet başkanı, aldığı bir kararla Türkmen kıta sahanlığında hidrokarbon aramak ve çıkarmak için 1997 sonunda uluslararası bir ihale açtı.<sup>51</sup> Böylece Türkmenistan, karasularını kendi iç hukukunda bir kanunla belirleyen ilk kıyıdaş ülke olmuştur.<sup>52</sup> Görüldüğü gibi Türkmenistan, bir taraftan orta hat görüşüne yaklaşırken diğer taraftan mevzuatında 1982 BMDHS'nin hükümlerini çağrıştıran hükümleri muhafaza etmektedir.

Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü konusunda diğer kıyıdaş devletlerle çeşitli belgeler imzaladığı görülmektedir. Örneğin, 27 Şubat 1997 tarihinde Kazakistan ve Türkmenistan arasında, kıyıdaş devletler Hazar için yeni bir statü üzerinde anlaşmaya kadar, Sovyet dönemi boyunca bölümlere dayalı orta hat boyunca Hazar'ı sektörlere bölmek için mutabakata vardıkları konusunda bir bildiri yayınlanmıştır.<sup>53</sup> Ancak Bildiride yer alan "orta hat" ilkesi bir anlaşma ile sonuçlandırılmadı.

## SONUÇ

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'ın statüsü sorunu, bölgedeki büyük enerji kaynaklarının paylaşımı sonucunu da doğuracağı için kıyıdaş devletler bakımından büyük önem arz etmektedir. Bugün için SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalar sorunun çözümünde yetersiz kalmaktadır.

<sup>50</sup> Kanun metni için bkz.; *Türkmenistanın Meclisinin Maglumatları*, 2. Bölüm, Sayı: 9-10, 1993, s. 73.

<sup>51</sup> Kararların metni için bkz., *Türkmenistanın Prezidentinin Aktlarının ve Türkmenistanın Hökümetinin Kararlarının Yığındısı*, Sayı: 8, Karar Sayısı: 5905, 1997.

<sup>52</sup> Kamyar Mehdiyoun, "Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea", *The American Journal of International Law*, Cilt: 94, Sayı: 1, Ocak 2000, s. 187.

<sup>53</sup> Bildirinin metinleri için bkz.; *Türkmenistan*, 3 Mart 1997.

Beş kıyıdaş devlet arasında ise nihai bir çözüm oluşmamıştır. Çeşitli iki taraflı andlaşmalar yapılmakla birlikte beş tarafı da içine alan bir andlaşma henüz imzalanmamıştır. Hazar, teorik çerçevede “deniz”, “göl” ya da “özel bir su havzası” olarak nasıl isimlendirilmiş olursa olsun, uygulamada rejimini taraflar belirleyecek gibi görünmektedir. Dolayısıyla Hazar’ın statüsü ne olursa olsun, Hazar üzerindeki hak ve yükümlülükler rejimi, kıyıdaş devletlerin anlaşmaları sonucu ortaya çıkacaktır.

1998 Kazakistan-Rusya, 2001 Rusya-Azerbaycan ve 2001 Azerbaycan-Kazakistan Andlaşmaları ve daha sonraki 2003 Rusya-Kazakistan-Azerbaycan Andlaşmasından sonra, Hazar’da beş taraflı bir andlaşmaya gidilememiş olsa da, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan’dan oluşan kuzey kıyıdaşları aralarında bir uzlaşmaya varmıştır. Deniz yatağından “orta hat” esasına göre yararlanmayı öngören bu rejime, güney kıyıdaşlar olan İran ve Türkmenistan karşı çıkmaktadır. Böylece Hazar’ın kuzey ve güneyinde iki farklı görüş ortaya çıkmış görünmektedir.

Güneyde Türkmenistan, denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte, bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. Özellikle Azerbaycan ile orta bir hat boyunca aralarında denizi bölme konusunda anlaşmalarına rağmen bu hattın sınırlarının nereden çizileceği konusunda uzlaşamadılar. İran ise her bir Hazar devletinin Hazar’ın %20’sine sahip olması gerektiğini savunmaktadır ve beş eşit parçaya taksiminden yanadır.

Sonuç olarak bugün gelinen noktada, Hazar havzasının kuzeyinde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan’ın, güneyinde ise İran ve Türkmenistan’ın bulunduğu Kuzey-Güney anlaşmazlığı mevcuttur.

## KAYNAKÇA

- Abdullayev, Cavid, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1-4, 1999.
- Ardabili, Hossein Kaazempour, "The Caspian Sea: Resources, Legal Status, Future", *The Economy & Energy (Quarterly)*, Cilt: 1, Sayı: 2 & 3, Bahar 1997; (<http://www.netiran.com/clippings.html>).
- Assadi-kiya, Behnaz, "A Glance at the Legal Status of the Caspian Sea", *Evening Daily*, 16 Mayıs 1995; (<http://www.netiran.com/clippings.html>).
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*, Bakü, 1995.
- Bahgat, Gawdat, "The Caspian Sea: Potentials and Prospects", *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Cilt: 17, Sayı: 1, Ocak 2004.
- Bahgat, Gawdat, "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea", *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2007.
- Baykal, Ferit Hakan, *Deniz Hukuku Çalışmaları*, (İstanbul: Alfa, 1998).
- Baykal, Ferit Hakan, "Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Hazar Denizi'nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi", *Basım Dünyası*, Sayı: 7, Ekim-Aralık 1995.
- Caspian, (Official Publication of TIOGE'97)*, 1997.
- Caspian Investor*, March 1998.
- Croissant, C. M. & Croissant, M. P., "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar", *Avrasya Etüdləri*, Sayı: 4, Kış 1996/97.
- Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, Ocak-Aralık 1998.
- Delevoy Mir*, 8 Ağustos 1997.
- Demirkol, Ferman, *Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası*, (İstanbul: Alfa, 1998).
- Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar*, 5. Bası, (İstanbul: Beta, 2003).
- Haghayeghi, "Mehrddad, The Coming of Conflict to the Caspian Sea", *Problems of Post-Communism*, Cilt: 50, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2003.
- Hobér, Kaj, "Ownership of the Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Problems and Solutions – International Arbitration and Contractual Clauses", *Stockholm Arbitration Report*, 2004:1.
- Hüseynov, Fuad, "SSCB Dağıldıktan Sonra Halefiyet Sorunları", *Avrasya Etüdləri*, Sayı: 25, Sonbahar-Kış 2003.

- International Legal Materials*, Cilt: 31, Sayı: 1, Ocak 1992.
- International Legal Materials*, Cilt: 31, Sayı: 3, Mayıs 1992.
- Janusz, Barbara, *The Caspian Sea, Legal Status and Regime Problems*, (London: Chatham House, Russia and Eurasia Programme, 2005).
- Joyner, Christopher C. & Walters, Kelly Zack, "The Caspian Conundrum: Reflections on the Interplay Between Law, the Environment and Geopolitics", *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006.
- Kepbanov, Yolbars A., "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of the Regional Co-operation and Stability", *Perceptions*, Cilt: 2, Sayı: 4, Aralık 1997 - Şubat 1998.
- Kepbanov, Yolbars A., "Kaspi Denizi: Hukuk Statusunu Kesgitlemek Baradaki Çemeleşmeler", *Maliye Habarları*, Nisan-Mayıs 1999.
- Kuran, Selami, *Uluslararası Deniz Hukuku*, (İstanbul: Arıkan Yayınevi, 2006).
- Lee, Yusin, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea", *Problems of Post-Communism*, Cilt: 52, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2005.
- Mehdiyoun, Kamyar, "Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea", *The American Journal of International Law*, Cilt: 94, Sayı: 1, Ocak 2000.
- Oğan, Sinan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Turksam*, 14 Şubat 2005; (<http://www.turksam.org/tr/a153.html>).
- O'lear, Shannon, "Resources and Conflict in the Caspian Sea", *The Geopolitics of Resource Wars*, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2004.
- Özman, Aydoğan, *Deniz Hukuku I*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2006).
- Pak, Ali & Farajzadeh, Manuchehr, "Iran's Integrated Coastal Management Plan: Persian Gulf, Oman Sea, and Southern Caspian Sea Coastlines", *Ocean & Coastal Management*, Cilt: 50, Sayı: 9, 2007.
- Raczka, Witt, "A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey", *Central Asian Survey*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2000.
- Türkmenistan*, 3 Mart 1997.
- Türkmenistan*, 3 Şubat 1995.
- Türkmenistanın Meclisinin Maglumatları, 2. Bölek*, Sayı: 9-10, 1993.
- Türkmenistanın Prezidentinin Aktlarının ve Türkmenistanın Hökümetinin Kararlarının Yığındısı*, Sayı: 8, Karar Sayısı: 5905, 1997.
- Ünal, Ömer Faruk, "Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında "Kepez" Problemi", *Journal of Qafqaz University*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1998.

Ünal, Ömer Faruk, “Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu”, *Journal of Qafqaz University*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1999.

Yılmaz, Reha, “Hazarın Statü Probleminin Çevre Sorunlarına Etkisi”, (<http://209.85.129.104/search?q=cache:ic9xugvCUHgJ:www.e-ombudsman.net/avrasya/hazaravrasya.doc>).